

SUKCESJA DÓBR KULTURY W PRAWIE MIĘDZYNARODOWYM

1. Wstęp

Wojny, powstania i rewolty są bardzo częste we współczesnym świecie, niektóre z nich prowadzą do zmiany tożsamości państwa. Sukcesja państw jest jednym z tematów, które od zawsze wzbudzały wielkie kontrowersje. Zmiana jednego państwa w inne pociąga za sobą powstanie wielu pytań, sporów i problemów. Zasady podziału majątku i przejmowania przez sukcesora zobowiązań poprzednika nigdy nie zostały należycie uregulowane w prawie międzynarodowym. Istnieją dwie konwencje podpisane w Wiedniu (Konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do traktatów z 1978 r.¹ oraz Konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do mienia, archiwów i długów państwowych z 1983 r.² – dalej: konwencja wiedeńska z 1983 r.), które podejmują próbę spisania norm postępowania. Jednak jedna z umów nie weszła w życie, a drugą konwencję przyjęło tylko niewielkie grono państw.

Państwa-sukcesorzy niemal zawsze stają przed problemem podziału mienia państwa-poprzednika, jednym z aspektów tego zagadnienia jest podział dzieł sztuki. Dobra kultury są bardzo ważnym elementem tożsamości nowo powstałych państw sukcesorów. Temat zwrotu dzieł sztuki ojczyźnie powstania jest wręcz kluczowy dla dziedzictwa kulturowego państwa. Nie powinno zatem budzić zdziwienia, dlaczego powstaje tak wiele problemów na gruncie repatriacji dóbr kultury. Warto przyjrzeć się rozwiązaniom, dotyczącym sukcesji dóbr kultury, które przyjęły państwa

* Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, e-mail: bienia.agata@gmail.com.

¹ UN Doc. A/Conf.80/31, 22 sierpnia 1978 r. (ang. *Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties*).

² UN Doc. A/Conf. 117/14, 7 kwietnia 1983 r. (ang. *Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts*).

po secesji Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich oraz rozpadzie Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii.

2. Podstawowe pojęcia związane z sukcesją państw w prawie międzynarodowym

Pojęcie „sukcesja” wywodzi się z łaciny (*succedere*) i oznacza następstwo prawne, wstąpienie w ogół uprawnień. Na gruncie prawa rzymskiego sukcesja głównie była stosowana przy dziedziczeniu i oznaczała wejście w sytuację prawną (ogół praw i obowiązków) zmarłego³. Znaczenie oraz zwrot „sukcesja” został inkorporowany do współczesnego prawa cywilnego (prawo spadkowe oraz prawo spółek handlowych) oraz do prawa międzynarodowego publicznego. W prawie międzynarodowym sukcesja pojawia się w odniesieniu do państw, jednak ma inne znaczenie niż to utrwalone w prawie cywilnym. Jak słusznie wskazuje J.L. Brierly: „państwa nie umierają w sensie dosłownym, ich ludność i terytorium nie znikają, lecz jedynie podlegają zmianie o charakterze politycznym”⁴. W rzeczywistości zarówno ludność jak i terytorium pozostają takie same, zatem żeby móc mówić o sukcesji, niezbędna jest zmiana władzy.

Doktryna znacznie ograniczyła znaczenie słowa „sukcesja”. Pojęcie to nie obejmuje: czasowej okupacji, rewolucyjnej zmiany rządu ani istotnych zmian granic państwowych. Zgodnie z definicją zawartą w konwencji wiedeńskiej z 1978 r.: „Sukcesja państw oznacza zastąpienie jednego państwa przez inne w odpowiedzialności za międzynarodowe stosunki na tym terytorium”⁵. W związku z zastąpieniem wygasają prawa i obowiązki jednego państwa oraz powstają w to miejsce prawa i obowiązki innego państwa⁶. Sukcesja występuje w przypadku: rozpadu jednego państwa na więcej podmiotów prawa międzynarodowego (np. rozpad Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii), secesji – odłączenia się od państwa części terytorium i powstanie nowych państw (np. secesja Związku

³ Zob. W. Włodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2014.

⁴ J.L. Brierly, *The Law of Nations: An Introduction to the International Law of Peace*, New York 1963, s. 152.

⁵ Tłumaczenie Autora.

⁶ L. Ehrlich, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1958, s. 549.

Socjalistycznych Republik Radzieckich), zjednoczenia – dwóch państw w jedno (np. Republika Jemeńska).

Istnieją również inne formy zmiany władzy zwierzchniej nad terytorium. Nie jest to sukcesja w ścisłym znaczeniu tego słowa. Jednak wydarzenia te powodują problemy podobne do tych związanych z sukcesją państw. Przykładowo można wymienić: cesję terytorium – odstąpienie innemu państwu części swojego terytorium (np. cesja wzajemna między Rzeczpospolitą Polską i ZSRR w 1951 r.), inkorporację – włączenie jednego państwa do drugiego (np. inkorporacja Niemieckiej Republiki Demokratycznej przez Republikę Federalną Niemiec) oraz dekolonizację – uzyskanie niepodległości przez państwa będące dawnymi koloniami (np. wyzwolenie się Togo spod rządów Francji). Jednak pytania dotyczące podziału mienia, archiwów i dóbr kultury pozostają takie same, jak te postawione przy sukcesji państw *sensu stricto*.

Istnieją dwie umowy międzynarodowe, które regulują problematykę sukcesji państw. Obie powstały w ramach systemu Organizacji Narodów Zjednoczonych: Konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do traktatów z 1978 r. oraz Konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do mienia, archiwów i długów państwowych z 1983 r. Tylko pierwsza z przytoczonych konwencji weszła w życie. Konwencja wiedeńska z 1983 r. zaczęła obowiązywać po przyjęciu jej przez 15 państw, obecnie ratyfikowało ją zaledwie siedem. Rzeczpospolita Polska nie jest stroną żadnej z powyższych konwencji.

Można mówić o wielu elementach wchodzących w skład sukcesji państw. Istnieje, między innymi, sukcesja: traktatów, długów, obywatelstwa, zobowiązań międzynarodowych, mienia, archiwów, służby publicznej oraz dóbr kultury i dzieł sztuki. Dalsza część niniejszej pracy poświęcona jest sukcesji dóbr kultury.

3. Sukcesja dóbr kultury

Należy określić, jakie przedmioty mieszczą się w pojęciu dóbr kultury. Kamil Zeidler przedstawia następującą definicję: „dobro kultury sensu largo należy rozumieć jako określoną wartość należącą do świata

kultury i mogącą stanowić przedmiot ochrony prawnej”⁷. Pojęcie „dobra kultury” obejmuje więc swoim zakresem bardzo wiele obiektów. Każdy przedmiot, który ma związek z kulturą i może być chroniony prawnie, jest dobrem kultury. Przy sukcesji dóbr kultury sukcesorzy zwykle zawężają swoje roszczenia repatriacyjne do naprawdę istotnych przedmiotów wchodzących w skład dziedzictwa kulturowego państwa.

Sukcesja dóbr kultury następuje w momencie ich przejęcia przez państwo-sukcesora. Problem pojawia się w przypadku, gdy istnieje kilka państw-sukcesorów i każde z nich rości sobie prawo do danej rzeczy. W tym momencie należy postawić kilka zasadniczych pytań. Czy i na jakich warunkach obiekty te powinny wrócić do państwa, z którego pochodzą? Na jakich warunkach następuje rozdział dóbr kultury? Kto powinien decydować, które z państw otrzyma dzieła sztuki i jakie zasady należy stosować przy podziale? Odpowiedź na powyższe pytania ma kluczowe znaczenie, gdyż częstokroć w sytuacjach poprzedzających sukcesję wiele przedmiotów o wartości kulturalnej zostało wywiezionych z kraju pochodzenia.

Na wstępie należy odróżnić podobne pojęcia związane z dobrami kultury i prawem międzynarodowym. Słowo „restytucja” używa się jako oznaczanie zwrotu dóbr kultury zagarniętych niezgodnie z prawem. Zwykle stosuje się je, mówiąc o grabieżach wojennych, ale swoim znaczeniem obejmuje również dzieła ukradzione podczas pokoju. Pojęcia „powrót” w kontekście dóbr kultury używa się, mając na myśli zwrot dziedzictwa kulturowego państwu, w którym ono powstało. Zazwyczaj „powrót” odnosi się do nielegalnego eksportu lub używane jest w sytuacji zwrotu dzieł sztuki przez mocarstwo kolonialne dawnej kolonii.

Przy sukcesji dóbr kultury najczęściej stosowane pojęcie to „repatriacja”. Słowo, wywodzące się od łacińskiego *repatriatio*, oznacza powrót do kraju ojczystego. Pojęcie „repatriacja” jest stosowane w stosunku do osób lub rzeczy, które w skutek różnych okoliczności znalazły się poza granicami ojczyzny. Sukcesja dóbr kultury polega na zwróceniu państwu-sukcesorowi dzieł sztuki i innych przedmiotów o wartości kulturalnej od innego państwa, w którym obiekty kulturalne aktualnie się znajdują.

⁷ K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007, s. 44.

4. Konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do mienia, archiwów i długów państwowych

Jedynym dokumentem, w którym można szukać podstaw prawnych do sukcesji dóbr kultury jest konwencja wiedeńska z 1983 r. Ta wielostronna umowa powstała staraniem Komisji Prawa Międzynarodowego. Jako organ pomocniczy Organizacji Narodów Zjednoczonych, Komisja chciała skodyfikować prawo zwyczajowe dotyczące sukcesji państw. W rzeczywistości Komisja znacznie rozszerzyła i rozwinęła przepisy, które znalazły się w konwencji. Jest to jeden z głównych powodów braku ratyfikacji konwencji wiedeńskiej z 1983 r. przez wymaganą liczbę państw i oczekiwania na jej wejście w życie do dnia dzisiejszego.

Konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do mienia, archiwów i długów państwowych w art. 8 podaje definicję: „Mienie państwowe państwa poprzednika oznacza mienie, prawa i interesy, które w dniu sukcesji państw zgodnie z prawem wewnętrznym państwa poprzednika były jego własnością”⁸. Dobra kultury mieszczą się więc w definicji mienia państwowego państwa poprzednika. Można więc przyjąć, że zasady, które rządzą sukcesją mienia, dotyczą również dóbr kultury.

Artykuły konwencji, które wspominają o sukcesji mienia rozróżniają sukcesje w zależności od typu na: przekazanie części terytorium państwa, powstanie nowego niepodległego państwa, zjednoczenie się państw, odłączenie się jednej lub kilku części państw oraz rozpad państw. Co do zasady mienie ruchome związane z działalnością państwa poprzednika na terytorium, którego dotyczy sukcesja państw, przechodzi na państwo-sukcesora⁹.

Jeżeli przyjąć identyczny reżim prawny w stosunku do dóbr kultury, jaki obowiązuje mienie ruchome, dzieła sztuki należące do państwa-poprzednika przypadłyby państwu-sukcesorowi, z którego terytorium dzieło o znaczeniu kulturalnym było związane. Jest to dość niejasna koncepcja, która rodzi wiele pytań praktycznych dotyczących podziału dóbr kultury pomiędzy sukcesorów. W sytuacji, w której każde

⁸ Tłumaczenie Autora.

⁹ Wskazują na to następujące artykuły konwencji wiedeńskiej z 1983 r.: 14 § 2 pkt b, 15 § 1 pkt d, 17 § 1 pkt c oraz 18 § 1 pkt c.

z państw-sukcesorów przypisywałoby związek danego dzieła ze swoim terytorium, opierając roszczenie o miejsce wytworzenia, miejsce urodzenia lub zamieszkania twórcy, trudno byłoby zdecydować, na podstawie jakiego kryterium dobra kultury powinny zostać legalnie powierzone jednemu państwu, wobec sprzeciwu innych sukcesorów.

5. Praktyka państw odnośnie sukcesji dóbr kultury

Jednym ze źródeł prawa międzynarodowego jest zwyczaj. Zgodnie z art. 38 Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości zwyczaj międzynarodowy jest dowodem istnienia powszechnej praktyki, przyjętej jako prawo¹⁰. Trudno określić, czy postępowanie państw w przypadku sukcesji dóbr kultury może być już traktowane jako prawo. Warto przyjrzeć się, jaka jest praktyka państw w tej kwestii. Ze względu na swoją specyfikę rozdział dóbr kultury zawsze nastęrcza wielu trudności. Państwa, które stanęły przed zadaniem podzielenia dóbr kultury między państwa-sukcesorów, regulowały tę materię w umowach. W większości przypadków były to umowy dwustronne, chociaż praktyka państw w tym względzie jest różna.

Pierwsze poważne problemy repatriacji dóbr kultury w Europie powstały po zjednoczeniu się Włoch. Następne wielkie zmiany polityczne: rozpad Austro-Węgier, I wojna światowa, II wojna światowa oraz przemiany po 1989 r. skutkowały potrzebą rozliczenia między sukcesorami roszczeń repatriacyjnych. Zwrot dóbr kultury miał pomóc w odtworzeniu dziedzictwa kulturowego nowo powstałych państw. Każda umowa mająca na celu sukcesję dóbr kultury opierała się na więzi terytorialnej między przedmiotem a jego miejscem pochodzenia. Jak wskazuje Wojciech Kowalski przyjęcie więzi terytorialnej obiektu jako kryterium repatriacji jest uzasadnione „dążeniem do przywrócenia integralności dziedzictwa kulturowego przekazywanych terytoriów czy wręcz państw, które te terytoria odzyskiwały lub budowały na nich swoją odzyskaną

¹⁰ Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90).

państwowość”¹¹. Pogląd ten wyraził już w 1939 r. Charles de Visscher¹² oraz zgodził się z nim Stanisław Nahlik w 1958 r.¹³

Największym problemem przy przyjęciu więzów terytorialnych jako kryterium zwrotu dóbr kultury jest potrzeba odpowiedniego udowodnienia pochodzenia dzieł sztuki. Repatriacja może dotyczyć przedmiotów wywiezionych wiele wieków wcześniej, w takich sytuacjach trudno znaleźć dokumenty potwierdzające powstanie danego obiektu na terytorium państwa sukcesora. Z tego powodu, dokonując rozliczeń dóbr kultury, w niektórych umowach państwa zdecydowały się dołączyć zapis o duchowym dziedzictwie terytorium. *Patrimoine intellectuel* pozwala na repatriację przedmiotów o dużej wartości duchowej dla państwa. Przykładem takiej klauzuli jest załącznik XIV traktatu pokojowego między Włochami i Węgrami z 1947 r. Włochy zobowiązały się przekazać wymienionym państwom-sukcesorom „wszystkie przedmioty o wartości artystycznej, historycznej lub archeologicznej należące do spuścizny kulturalnej odstąpionego terytorium, które w okresie, gdy terytorium znajdowało się pod panowaniem włoskim, zostały stamtąd zabrane bez zapłaty i są w posiadaniu rządu włoskiego lub włoskich instytucji”¹⁴. Kryterium przyjętym w tym traktacie był jedynie związek duchowy przedmiotu z dziedzictwem kulturowym przekazywanych ziem. Państwa często decydowały się również na „repatriację zastępczą”. Jeżeli jakieś przedmioty nie mogły zostać zwrócone, strony umowy zobowiązywały się do przekazania w zamian przedmiotów podobnego rodzaju i wartości. Repatriacja zastępcza ma na celu zapewnienie poczucia sprawiedliwości państwom, których przedmioty, choć powinny, nie mogą zostać zwrócone.

Państwa, które dokonują rozliczeń dóbr kultury, często stosują zasadę wzajemności. Zasada ta polega na ochronie narodowego dziedzictwa kulturowego wszystkich zainteresowanych państw. Często wiele państw rości

¹¹ W. Kowalski, *Repatriation of Cultural Assets* [w:] *Cultural assets and the problem of property: the case of Central Europe after 1989*, red. G. Czubek, P. Kosiewski, Warszawa 2005, s. 154.

¹² Ch. de Visscher, *Les monuments historiques et oeuvres d'art. en temps de guerre et les traites de paix* [w:] *La protection des monuments et oeuvres d'art. En temps de guerre. Manuel technique et juridique*, Paryż 1939, s. 153.

¹³ S.E. Nahlik, *Grabież dzieł sztuki. Rodowód zbrodni międzynarodowej*, Warszawa–Kraków 1958, s. 246.

¹⁴ W. Kowalski, *Repatriation...*, s. 157.

sobie prawa do tego samego przedmiotu i uważa go za część swojego *patrimoine intellectuel*. Takie sytuacje uniemożliwiają repatriację. Zgodnie z zasadą wzajemności chronione są interesy każdej strony. Rozwiązaniem takiej sytuacji często jest utworzenie zbioru przedstawiającego wspólne dziedzictwo kulturowe i poddanie go pod wspólny zarząd zainteresowanych państw.

Warto przyjrzeć się praktyce państw dotyczącej sukcesji dóbr kultury. Secesja Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich oraz rozpad Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii spowodowały duże zmiany na arenie międzynarodowej. Nowopowstałe państwa-sukcesorzy rościli sobie prawa do dóbr kultury, które uważały za swoje *patrimoine intellectuel*, a jednocześnie znalazły się one poza granicami ich państw.

6. Secesja Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich

Układ białowiecki z dnia 8 grudnia 1991 r. powoływał do życia Wspólnotę Niepodległych Państw, a tym samym ogłaszał koniec istnienia Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich jako bytu prawa międzynarodowego. Prawnicy specjalizujący się w zagadnieniu sukcesji państw są zgodni, że w Wiskulach nie doszło do rozpadu ZSRR tylko do secesji¹⁵. Układ białowiecki podzielił byłe państwa ZSRR na Federację Rosyjską jako państwo-kontynuatora oraz pozostałe republiki jako państwa-sukcesorów. Secesja Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich sprawiła wiele problemów na gruncie własności mienia publicznego oraz dóbr kultury byłych republik oraz Rosji.

Źródłem problemów przy sukcesji dóbr kultury Związku Radzieckiego był fakt, że wiele przedmiotów o wartości artystycznej i historycznej państw-sukcesorów znajdowało się na terytorium innych państw. Taki stan rzeczy miał miejsce głównie w przypadku muzeów i magazynów rosyjskich, gdzie przechowywano dobra kultury ze wszystkich zakątków

¹⁵ K. Karski, *Rozpad Związku Radzieckiego a prawo międzynarodowe*, Warszawa 2015, s. 212. Wskazuje również na to decyzja Rady Szefów Państw Wspólnoty Niepodległych Państw z 21 grudnia 1991 r., dotycząca członkostwa Rosji, Białorusi i Ukrainy w ONZ. Należy tutaj wspomnieć, że miejsce jednego z pięciu stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ zajęła Federacja Rosyjska jako kontynuator ZSRR.

ZSRR¹⁶. Sprawę postanowiono rozwiązać w Mińsku w lutym 1992 r. na posiedzeniu Rady Szefów Państw Wspólnoty Niepodległych Państw. Przedstawiciele sukcesorów i kontynuatora ZSRR podpisali wtedy porozumienie o zwrocie przedmiotów o wartości kulturalnej i historycznej państwom ich pochodzenia – dalej umowa z 1992 r.¹⁷

Porozumienie zawierało zobowiązanie państw do zwrotu dóbr kultury państwu, z którego pochodziło. Artykuł 1 umowy z 1992 r. ustanawiał obowiązek „zwrotu narodom ich pochodzenia dzieł sztuki, pomników, eksponatów muzealnych, archiwalnych rękopisów, dokumentów i innych przedmiotów kultury i sztuki by dobrze służyć odrodzeniu narodowych kultur, ochronie i dalszemu rozwojowi wspólnych dóbr kultury i sprzyjać umocnieniu współpracy między niezależnymi państwami”¹⁸. W celu zwrotu dzieł sztuki umowa przewidywała utworzenie międzypaństwowej komisji. Zgodnie z art. 2 państwa miały utworzyć „na zasadach równorzędnych międzynarodową komisję dla określenia mechanizmu i praktycznych zasad zwrotu dóbr kultury i historii państwom-członkom Wspólnoty, określenia kategorii dóbr kultury i historii podlegających zwrotowi”¹⁹. Porozumienie jednak nigdy nie weszło w życie, ponieważ Rada Najwyższa Federacji Rosyjskiej w dniu 5 maja 1992 r. uchyliła jego obowiązywanie na terytorium rosyjskim ze względu na niezgodność postanowień porozumienia z ustawodawstwem Rosji. Decyzja władz rosyjskich stanowi jawnie naruszenie prawa międzynarodowego, ponieważ państwo nie może powoływać się na wewnętrzne przepisy w celu uchylenia się od zobowiązań międzynarodowych.

Kolejną próbą odzyskania dóbr kultury przez państwa-sukcesorów Związku Radzieckiego od Federacji Rosyjskiej było podpisanie w Taszkencie dnia 15 maja 1992 r. porozumienia o współpracy kulturalnej²⁰. W umowie nie znalazły się żadne kategoriyczne sformułowania. Jednak

¹⁶ Więcej o polityce ZSRR dot. dób kultury zob. W. Kowalski, *Restytucja dzieł sztuki w prawie międzynarodowym*, Katowice 1989.

¹⁷ Umowa o zwrocie dóbr kultury i historii państwom ich pochodzenia podpisana w Mińsku 14 lutego 1992 r.

¹⁸ Cyt. za „Rossijska Gazieta” z dnia 24 lutego 1992 r.

¹⁹ Cyt. za „Rossijska Gazieta” z dnia 24 lutego 1992 r.

²⁰ Porozumienie o współpracy kulturalnej nie zostało podpisane przez Republikę Azerbejdżańską.

i to porozumienie zostało odrzucone przez władze Federacji Rosyjskiej. W piśmie zastępcy ministra kultury i turystyki Rosji do Rządu Republiki Białorusi z grudnia 1992 r. zostało przedstawione stanowisko władz rosyjskich, zgodnie z którym jakiegokolwiek roszczenia repatriacyjne mogą być rozważane jedynie na płaszczyźnie umów dwustronnych.

Odzyskanie przez sukcesorów ZSRR dóbr kultury stało się jeszcze trudniejsze po wydaniu przez Borysa Jelcyna specjalnych dekretów. Dekret nr 1478, podpisany przez prezydenta Federacji Rosyjskiej, o szczególnie cennych obiektach dziedzictwa kulturowego narodów Federacji Rosyjskiej został wydany w listopadzie 1992 r. i ograniczał możliwość realizacji roszczeń repatriacyjnych. Dokument ten rozszerzał wydany w listopadzie roku poprzedniego dekret nr 294 o szczególnie cennych obiektach dziedzictwa narodowego Rosji, który wymienia 16 muzeów i instytucji rosyjskich, gwarantując ich pozostawanie w stanie nienaruszonym w interesie obecnych i przyszłych pokoleń.

Kolejnym etapem w procesie porządkowania sytuacji dóbr kultury było dodanie do uchwały o współpracy kulturalnej punktu o ważności współpracy dotyczącej repatriacji dóbr kultury. Uchwała została przyjęta przez zastępców ministrów kultury członków Wspólnoty Niepodległych Państw w maju 1997 r. w Kijowie. Podejście Federacji Rosyjskiej do zwrotu dóbr kultury najlepiej przestawia stwierdzenie M. Bogusławskiego, który oświadczył, że „za podstawę powinna zostać przyjęta zasada przynależności do republiki, na terytorium której przechowywane jest dzieło sztuki. Tylko w wyjątkowych przypadkach, w celu ponownego połączenia zbioru lub kolekcji, może być podniesiona potrzeba zwrotu”²¹.

Jak łatwo zauważyć sukcesja dóbr kultury państw-sukcesorów i kontynuatora Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich jest skomplikowanym zagadnieniem polityczno-prawnym. Państwa wchodzące w skład Wspólnoty Niepodległych Państw próbowały rozwiązać problem sukcesji dóbr kultury w 1992 r. poprzez podpisanie porozumienia i powołanie komisji, jednak ze względu na opór ze strony Federacji Rosyjskiej umowa nigdy nie została wykonana. Następne próby porozumień również nie okazały się efektywne. Władze Federacji Rosyjskiej skutecznie blokowały

²¹ M.M. Bogusławskij, *Nie dielit', a sbienegat'*, „Kultura” 1992, nr 2, s. 12.

kolejne przymiarki rozwiązania sporu o dobra kultury. Na dzień dzisiejszy sukcesja dzieł sztuki i przedmiotów o wartości kulturalnej w państwach kiedyś wchodzących w skład ZSRR nie została rozstrzygnięta i wydaje się, że będzie to stan trwały²². Federacja Rosyjska konsekwentnie odmawia zwrotu przedmiotów o wartości kulturalnej i historycznej państwom ich pochodzenia.

7. Rozpad Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii

Po zakończeniu działań zbrojnych państwa-sukcesorzy Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii, po dwutygodniowej konferencji, podpisały dnia 29 czerwca 2001 r. układ w Wiedniu – dalej: układ z 2001 r.²³ Umowa ta bezpośrednio reguluje materię podziału dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z umową mienie ruchome Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii należy do tego z państw-sukcesorów, na terytorium którego było w momencie ogłaszania przez nie niepodległości. Zasada ta jednak nie dotyczy dóbr kultury, które mają duże znaczenie dla dziedzictwa kulturowego innego państwa-sukcesora pochodzących z jego terytorium. Artykuł 3 ust. 2 aneksu A wymienia przykładowe takie dobra kultury: „dzieła sztuki, manuskrypty, książki i inne obiekty o charakterze artystycznym, historycznym lub archeologicznym mające znaczenie dla Państwa, a także kolekcje naukowe i ważne zbiory książek lub archiwaliów”²⁴. W dalszej części tego samego artykułu strony umowy zgodziły się przekazać dobra kultury o dużym znaczeniu dla innego państwa, temu państwu, jeśli obiekty te pochodzą z jego terytorium. Państwo-sukcesor, chcąc odzyskać swoje dobra kultury, musiało zidentyfikować te przedmioty najpóźniej dwa lata od wejścia układu w życie.

Artykuł 5 ust. 1 Aneksu A układu z 2001 r., ustanawia Wspólny Komitet do spraw Sukcesji Mienia Ruchomego i Nieruchomego (ang. *Joint Committee on Succession to Movable and Immovable Property*). Komitet miał

²² K. Karski, *Rozpad...*, s. 259.

²³ *Agreement on Succession Issues between the Five Successor States of the Former State of Yugoslavia*, ILM 2002, t. 41, s. 5 i n.

²⁴ Tamże; tłumaczenie Autora.

rozstrzygać spory, które powstały na gruncie podziału mienia państwowego oraz dóbr kultury byłej Jugosławii²⁵.

Układ z 2001 r. jest bardzo ciekawą regulacją. Należy zwrócić uwagę, w jak stosunkowo krótkim czasie państwa niedawno walczące przeciwko sobie doszły do porozumienia i podpisały umowę²⁶. Dodatkowym atutem układu jest całościowe uregulowanie materii sukcesji. W aspekcie sukcesji dóbr kultury strony umowy przyjęły zasadę terytorializmu, ograniczyły ją jednak jedynie do przedmiotów mających duże znaczenie dla dziedzictwa kulturowego zainteresowanego państwa-sukcesora. Nieostre pojęcia, które zostały użyte w umowie, umożliwiają szeroką interpretację i otwierają możliwość sporów na tle stosowania układu z 2001 r. Słusznym więc rozwiązaniem było powołanie Komitetu do spraw Sukcesji Mienia Ruchomego i Nieruchomego, który miał rozstrzygać spory wynikające z roszczenia sobie praw do tych samych przedmiotów dziedzictwa kulturowego przez różne państwa-sukcesorów.

8. Podsumowanie

W przypadku sukcesji państw prawie zawsze powstaje potrzeba uregulowania zagadnienia własności dóbr kultury. Co do zasady państwo-sukcesor przejmuje przedmioty artystyczne, historyczne i archeologiczne, które znalazły się na jego terytorium w momencie ogłaszania niepodległości. Historia pokazuje, że pojawia się zwykle konieczność uregulowania kwestii dotyczących dóbr kultury wywiezionych poza granice państwa. Repatriacja jest tą konstrukcją prawną, która pozwala na powrót wywiezionych przedmiotów do miejsca powstania.

Konwencja wiedeńska z 1983 r. nie poddaje dóbr kultury w specjalny reżim prawny. Zgodnie z tą regulacją mienie ruchome państwa-poprzednika przechodzi na sukcesora. W praktyce państwa starały się rozwiązać problem sukcesji dóbr kultury w umowach multi- lub bilateralnych, jednak nie zawsze umowy te były efektywnie wcielane w życie. Dla zwiększenia

²⁵ W. Kowalski, *Repatriacja dóbr kultury w sytuacji cesji terytorialnej i rozpadu państw wielonarodowościowych*, Warszawa 1998, s. 18.

²⁶ Więcej o rozpadzie i konsekwencjach polityczno-prawnych zob. I. Rylska, *Rozpad Jugosławii. Przyczyny i przebieg*, Kielce 2003.

skuteczności wykonywania postanowień umownych państwa czasami powoływały specjalne komitety, było tak np. w przypadku rozpadu Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii – powstałe państwa powołały Komitet do spraw Sukcesji Mienia Ruchomego i Nieruchomego.

Problem sukcesji dóbr kultury jest ciągle aktualny i będzie się pojawiać przy każdym przypadku sukcesji państw. Praktyka państw pozwoliła na wyłonienie reguł i klauzul typowych, które mają na celu sprawiedliwe rozliczenie dóbr kultury pomiędzy państwami-sukcesorami. Jednak, jak pokazuje przykład secesji Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, wielkie znaczenie ma dobra wola wszystkich państw zaangażowanych w sukcesję dóbr kultury.

Streszczenie

Każda sukcesja państw niesie ze sobą potrzebę uregulowania zagadnienia dóbr kultury. Sukcesja dóbr kultury polega na przejściu ich przez państwo-sukcesora. Konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do mienia, archiwów i długów państwowych z 1983 r. jest jedyną umową międzynarodową, która zajmuje się tą materią. Repatriacja dóbr kultury następuje na podstawie więzi terytorialnej przedmiotu oraz przynależności do *patrimoine intellectuel* sukcesora. Secesja Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich oraz rozpad Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii postawiły państwa-sukcesorów przed trudnym zagadnieniem podzielenia dóbr kultury. Sukcesorzy ZSRR, mimo wielu prób, do dzisiaj nie uregulowali kwestii własności przedmiotów wartościowych dla dziedzictwa kulturowego państw. Państwa bylej Jugosławii podpisały porozumienie i stosunkowo szybko rozliczyły się z dziedzictwa kulturowego.

Słowa kluczowe: sukcesja państw, dobra kultury, konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do mienia, archiwów i długów państwowych

State succession in cultural property in international law

S u m m a r y

Each case of succession of states carries the need to regulate the problem of cultural property. Succession of cultural property occurs when the successor inherits the property from his predecessor. The Vienna Convention on Succession of States in Respect of State Property, Archives and Debts, signed in 1983, is the only international agreement concerning this matter. The repatriation of cultural property takes place based on the item's territorial bonds and the affiliation to the successor's *patrimoine intellectuel*. The secession of the Union of Soviet Socialist Republics and the disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia left the successor states facing the sensitive issue of dividing the cultural goods between themselves. To date, despite numerous attempts of resolving the problem, the successors of the USSR have failed to regulate the issue of ownership in the case of items valuable to the states' cultural heritage. The countries of former Yugoslavia signed an agreement and dealt with the subject of cultural heritage relatively quickly.

Keywords: succession of states, cultural property, Vienna Convention on Succession of States in Respect of State Property, Archives and Debts

Agata Bienia, University of Warsaw, Faculty of Law and Administration, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, Poland, e-mail: bienia.agata@gmail.com.